

Kardos Gy. József

A szellem fölénye

Humor, komikum, szatíra Arany János műveiben

Riedl Frigyes (Arany János, 1982. 211. o.) foglalja össze talán a legfrappánsabban Arany humorának gazdagságát és sokrétűségét, amelyeknek az alapja a sok szeretet és a sok csalódás (a meleg komolyság – hiszen a tréfa, a humor, a vígság mögött is komolyság, szomorúság, megenyhült fájdalom lappang –, a reflexiók hajlam, az önkritika, a megfigyelő józanság és a mély érzés). Ez a humor lehet szelíden enyelgő, népies, mélabús, keserű és ríkítóan kétségbeejtő (azaz akasztófahumor).

Mert hogyan is mondja Riedl Frigyes? „Oly sokféle alakú, oly sok halmazállapotban jelentkezik humora, akár a víz a külvilágban; majd mint szökőkút fényes sugárban villan fel és ragyogó csöppekben hull vissza zengzetes medencéjébe; majd mint kis harmatkönnyű rezeg gyorsan múló virágokon, visszatükrözve – a napot. Majd olyan, mint a pásztás-eső: napfény előtte, napfény utána. Hol hegyi vízomlásként szakad méla gránitsziklák közt, míg patakká nem szélesül, és vígan buborékolva völgynek nem zajong. Hol szürke felhő, melyre ragyogva görbül a napsugár szívta szivárvány; majd ismét borvíz gyanánt fakad a hegyoldalból csípős szénsav-ízzel és vasas zamattal.”

Bármily hihetetlennek tűnik is, az az Arany János, aki 1860-ban *Rendületlenül* című költeményében Vörösmarty Mihály *Szózatának* minden korban aktuális tanításait idézi vissza nemzetének, 1880-ban keserű paródiát ír ugyanezen mű nyitó versszakai alapján. A töredékben maradt (és csak a költő halála után megjelent) vers így hangzik:

„Hasadnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar!
Bölcsődtül kezdve sírodig
Ezt ápold, ezt takard.
A nagy világon ekivül
Nincs más, amit mivelj:
Áldjon vagy verjen sors keze,
Itt enned, innod kell.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt,
Ez a föld másra sem való,
Csak hogy eltékozzod.

Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Botorság volna ezt a hont
Neked fenntartani.

Szabadság! itten hordozák
Véres zászlóidat,
Szabad száj! itt csikorgatod
Véres fogaidat.”

(A verses művek idézeteinek forrása: *Arany János összes költeményei. I–III.* Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.)

Bár Arany *Széptani jegyzetek* című – két változatban is elkészült (1855, 1857) – tanulmányában élesen elkülöníti egymástól a humor, a komikum és a szatíra fogalmát – mint „az elme mindennapos tisztálkodásának” (Jules Renard – francia regény- és drámaíró, 1864–1910) három fokozatát –,

rá is érvényesek lehetnek Jókai Mór-
nak „A magyar néphumorról” mon-
dott szavai: „A humor csak szabad-
elvű és felvilágosult népek tulajdona.
Nemzetek, akik szeretik kimondani az
igazságot; mikor nyíltan nem lehet,
képes beszédben, tréfa színe alatt is;
akiknek szelleme azon önállóságra
jutott, ahonnan a jót a rosszul nem
csupán a hagyományos hit, hanem
saját ítélőtehetség tudja megkülön-
bözteni, akik a világosságnak szemé-
be mernek nézni, azoknál általános
a humor.” (Jókai 1860-as akadémiai
székfoglalójának részletét idézi Szalay
Károly *Komikum, satíra, humor* című
művében. 1983. 270. o.)

Jókai a „humor” fogalmába min-
den „komikus” jelenséget belefoglal,
Arany viszont külön-külön foglalkozik
az előbb említett három fokozattal:
„A humor (melyet némelyek negély-
nek, mások szeszélynek neveznek, de
nem elég helyesen) hasonlóképpen
csak álarcát viseli a nevetésesnek.
Alapjában véve fölséges. Nevetéses
álarcában rejtezett sírás. Élesen kü-
lönbözik mind a satírától, mind a
komikumtól. Mert a komikum tisztán
csak nevetet, semmi keserű íz nem
vegyülvén a nevetéshez. A komikus
író nevet a világ bohóságain, mulatja
magát és másokat velök. A satirikus
író csúffá teszi azokat, hogy térjenek
eszökre. A humoros író mély fájdal-
mat érez a világ romlásán, de nem lé-
vén reménye javítani, kétségbeesetten
kacag önmaga és a világ felett.” Arany
szerint a satíra és a humor között az
az alapvető különbség, hogy „a satí-
ra javítani akar; a humora fájdalom-
ból ered”. A satíra „mindig valami
komoly célra törekszik”, „kineveti a
hibákat, hogy javítson”. (A komikum
csak gyönyörködtetni akar.) A satiri-
kus „mintegy bírói tisztet gyakorol az
emberek romlottsága felett, s az er-

kölcsi tanulságokat szembetűnővé te-
szí”. A „humoros egyén önmagát sem
kíméli; fölülemelkedik emberen és
világon s ezek megvetése indítja őt a
nevetésre”. (Az idézetek Szalay Károly
művei alapján: *A komikum breviáriu-
ma*. 1970. 173. o. és *Komikum, satí-
ra, humor*. 1983. 265–266. o.)

Hogy egy alkotó satirikus vagy
humoros hangot üt-e meg műveiben,
az magatartásától, valóságszemléleté-
től, megjelenítő és ábrázoló módsze-
reitől, kifejezőeszközeitől függ. Nyil-
ván a megkeseredett, csalódott, ki-
ábrándult, a világot megvető művész
humoros magatartása iróniát, illetve
öniróniát szül, amely Arany munkás-
ságának – pályakezdésétől fogva –
szerves része lesz. Így érthető, hogy
a *Szózat* travesztiája az eredeti mű
pátoszáat nem szentségtörésként vál-
toztatja át keserű, indulatos iróniává,
hanem – mint a *Rendületlenülben* is
– a nemzetféltés, a következetes ma-
gyarságtudat mondatja ki a költővel
kora jogos bírálatát. (Az irónia még a
Toldiban is fellelhető akkor, amikor a
költő kijelenti: a mesét, a szájhagy-
ományt nem mindig kell szó szerint
venni. Persze, ez az irónia *Az elveszett
alkotmány* éles gúnyja, *A nagyidai ci-
gányok* „fekete humora” és a *Bolond
Istók* satírálja nélkül jelenik meg.)

A humort, a „játszi nedv”-et a *Bo-
lond Istók* első énekének (1850) be-
vezetésében így jeleníti meg a költő:

„Szeretem a hölgy szép szemét, mi-
dön

Egyszerre könnyet hullat és mosolyg,
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömmek kétes lángja bolyg.
Szeretem, hogyha – mint tavasz-me-
zőn

Árnyékot napfény – tréfa űz komolyt;
Ez a hullámos emberszív nedélye:
Halandó létünk cukrozott epéje.”

Tehát innen erednek Arany János ötletei, élcei, sziporkázó szellemességei, tréfái, jóízű leleményei, rejtvényei, szójátékai, rögtönzése, vidám és játékos rímei stb. Hiszen a csendes szavú, szelíd ember tud jókedvű is lenni, tud nevetni is. Ha a komoly dolgokat a tréfa szemüvegén keresztül nézi, humorosan (bár sokszor keserű humorral) bölcsekedik. „Örömét humorra mérsékli, bánatát humora enyhíti” – mondja róla Szinnyei Ferenc. (*Arany János humora*. Budapesti Szemle, 1905. 395. o.) Majd így folytatja: ez a „mélyről fakadó humor a költő lelkében gyökerezik”, amely humor „a legderültebb színezettől kezdve a legcsöndesebbig a legfinomabb árnyalati különbségek gazdag kivonata”-ként jelenik meg beszédében és írásaiban.

A szellem fölénye mindig megcsillan műveiben is. Komikus vénája, satirikus hajlama, humoros attitűdje „mindig annak a nagy szellemnek védekezése volt, aki megkereste s elvállalta helyét a közönséges emberek között, s gazdag maradt a kietlenségben, emberséges akkor is, amikor kétségbe kellett esnie viszonyai embertelenségén”. (Keresztury Dezső: *Így élt Arany János*. 1974. 37–38. o.) Legnagyobb keserűségét fordítja rezignált humorba, hogy valahogy el tudja azt viselni. Csak így tud hű maradni a megvalósíthatatlan eszményekhez is.

Arany Csokonai, Kölcsey és Kant nyomdokain haladva alakítja ki humorról vallott felfogását. (Utóbbtól átveszi az ún. „kontraszt-elmélet”-et is.) Érti, hogy ami szokatlan, különös, furcsa, az nevetséges is. A nem megfelelő, az össze nem illő, az egymástól elütő dolgok, a következtelenségek, a logikai botlások ésszerűtlenek, egymásnak ellentmondanak, és, mint (a) túlzások, (a) tévedések, (a) hibák és

(a) képtelenségek, komikusak. Ha ő ezeket a kívülálló fölényével bírálja, gúnyolja (lejárhatja) és leplezi le (megsemmisítve), akkor satirikus művet alkot. Ha viszont az észlelt hibákkal szemben nem érzi magát fölényben, megérti, megbocsátja azokat, és feloldja az ellentéteket, humoros művek kerülnek ki tolla alól.

Íróiája önvédekezést, mentsvárat jelent kora valóságával szemben. Barátaihoz írt leveleiben is ezért lelhetjük fel a magára eszmélt játékos-méla humort, az önironikus és komoly személyességet, illetve a szeretett vagy becsült levelezőtárs stílusához való alkalmazkodást. Az 1850–60-as években a közhangulat és saját kedélye is a keserves idők átvészelését, a vigasztalást és a vigaszt, a sírva vigadást követeli meg a költőtől. Majd a viszonyokkal való elégedetlensége, az egyre sokasodó családi, illetve testi és lelki gondok, az öregedés jelentenek számára kimeríthetetlen témát a „keserű” humor területén is.

*

1848 előtt a reformkor lázas tevékenysége olyan magabiztosságot ad Aranyak is, amely alapján a hibákat, a konzervatív eszméket nevetségessé tudja tenni. (Ha kell, élesen ostromozva azokat.) Attól függően, hogy a kigúnyolt hibák kisebbek vagy nagyobbak, a költő szerint, „víg” vagy „komoly” satíra keletkezik.

Arany öntudata, büszkesége (paraszti származásának következményeként) és az úri világ megvetése erősebbnek bizonyul önkínzó aggodalmainál, önvádló és békés természeténél. S ezért fog bele *Az elveszett alkotmány* című, „lantjáró humoristico – satirico – allegorico – komikus valami”-be, amelyet 1845-ben küld el a Kisfaludy Társaság pályázatára.

A „magán-időtöltésül” keletkezett alkotás a Bihar vármegyében tapasztalt visszaélések, törvénytelenések, erőszakoskodások, ármánykodások nyomait viseli, és a nemességen kívül álló „népfi” szellemi és erkölcsi fölényét tükrözi a bírált és gúnyolt nemességgel szemben.

Az *elveszett alkotmány* műfaját valóban nehéz meghatározni, mert sokfajta elem keveredik benne. Olyan komikus eposz, amely tartalmilag pamflet, formailag travesztia. Arany úgy parodizálja a romantikusan dagályos és hexameteres nemesi eposzt, hogy a megyei konzervatívok és liberálisok civódásait, demagóg és hazug választási küzdelmeit groteszk gúnyval, tréfás és ironikus rögtönzésekkel, „kölcsonvett” külső formával ábrázolja. A realista és a fantasztikus keveredéséből létrejövő népi látásmód mindent groteszkké torzít, s így szélsőséges túlzások váltakoznak a játékos humorral és a kedves kötekedéssel. A folklorisztikus elemek pedig a korabeli újságírás és a politikai szólamok hangnemével keverednek. „...kijavíthatatlan rongyot foltozni börtorság” – mondja a költő, s már kéziratának címlapján a barokk könyvek cikornyás, hosszadalmas elemeit figurázza ki. Majd következik a közállapotok kipellengérezése: egy reformkori követválasztás égi és földi hatalmakat egymás ellen vonultató háborújának gúnyos krónikája. (A mű előzményei: gúnyrajzok, ténybíró novellák és regények, és főleg Eötvös József *A falu jegyzője* című műve.) A hősi eposzok műfaji sajátosságait jelentéktelen, kisserű, alantas hétköznapi tárgyra alkalmazza az alkotó. A tartalmi paródia mellett a stiláris paródia is megtalálható a műben (az álünnepélyesség, a fellengzős stílus, a belső következtelenségek, a sablonosságok, a szer-

telenségek, a nemesi szónokiasság és dagályosság karikatúraszerű torzképeként).

Arany epébe, vitriolba mártja tollát, s úgy ostorozza az addig divatozó almanachlira finomkodásait, modoroságait, a „magas költészet” idejétmúlt és fennkölt léggömbjeit pukkasztva szét. Még a nyelvújítás fattyúhajtásai is megkapják a magukét (pl. olvasnok, fénytár, csillvány, testtöremény).

Van itt témamegjelölés, fohász, seregszemle, csata, párviadal, megszólítás, állandó jelző stb. – mint a klasszikus hősi eposzokban –, de természetesen ez mind-mind karikatúra jelleggel. Ebből a szempontból jellemzően érdemes idézni az első ének bevezető sorait:

„Férfiat énekelek, ki sokat s nagy-messze rikoltott,
Sőt tett is valamit (kártýára kivált);
ki hogy az volt
Aminek énekelem, tudniillik *férfi*,
mutatja
Hátramaradt nagy kostöke, karcsú
makrapipája,
Melynek szűk fenekén némán gyászolja halálát
Már élveztelenül maradt legutóbbi bagója.”

Arany az egész (a rossz, a meghaladott, a hamis) nemesi világot bírálja művében. Mindenki, legyen az züllött maradi vagy frázis-haladó, megkapja a magáét. Az őskori elmaradottság és a felelőtlen szólam – haladás egyaránt kisszerű, komikus és szatirikus figurákban testesül meg. Ezért már a „beszélő” nevek is humoros, gúnyos hatást tesznek. A jellem és a név összeforr: az utóbbi előlegezi viselője jellemét. (Rák Bende, Maradossy, Nemadózy, Olmodi és Doronghy – utóbbiak neve a tisztújításokon

használt ólmosbotra és dorongra utal – Üsdi neve a kortes verekedésekre, Nyakalóé a nemesség iszákosságára, Szűzvállé a nemesség adómentességére. Ők – gróf Telivérrel együtt – a maradiak képviselői; Langyi és Ingady habozók; Parázsi, Lánghy és Hamarfy forrófejű reformisták; Aggdy és Onapy táblabírák; Rőfész kereskedő; stb.)

Könnyed, fölényes, magabiztos, vidám és játékos a szójátékok területén is a költő. Rák Bende apja pl. emi-
gyen segít a népen:

„Első volt, ki a nép sorsát könnyít-
ni akarván,
Megtiltá gabonát égetni kazáno-
kon, és nagy
Áldozatokkal erős szeszgyárt hoz
létre falunkban,
Honnan az életvíz olcsón juta póri
torokba.”

(Arany itt a komolyság álarcában éppen fonákságával ragadja meg a dolgokat.)

„A nemzetország (azaz: amelyekel a nemzetet őrzik)” – szójátékban is neveltető, gúnyos szómagyarázatot kapunk. (A birtokos jelzői összetételből tárgyias lesz: a nemzetországnek nem őriznie, hanem védenie kellene a nemzetet.)

Érdekes pl. az első énekben a hangfestő alliteráció szatirikus hatást fokozó szerepe:

„Nyolc szomorú század szenny-
szégyene ül nevémen már,«
(Szép sziszegőn sziszegé)...”

A szándékos stílustörés komikumát a rövidítések és a görög szavak használata is erősíti (utóbbiak homéroszi idézettörédek görög betűkkel).

A *Toldi* (1846) nem bővelkedik humoros elemekben, bár néha-néha

feltűnik benne az ironikus kifejezés-mód. (A dolgok valóságos és kívánatos állapotának ellentéte nevetséges vagy sértő gúnyt eredményez.) A költő Miklós, illetve György szájába adja azt a fajta iróniát, amikor a testvér hibái helyett az azokkal ellentétes jót említi, s ezért szavaikat éppen az ellentétes értelemben kell venni:

„...tente, tente szépen:

A *testvérbátyátok* fekszik itten
épen.”

(Ezt Miklós mondja a döglött farkasoknak, amikor György mellé fekteti őket.)

„Úgy anyám! kecsegtess *ölbeli*
ebedet,
Ójad fúvó széltül *drága* gyerme-
kedet;...”

(Ezt pedig György az édesanyjának, aki Miklóst védi.)

A *Toldi estéjében* (1847–1848) az elmúlás könnyes-humoros hangulata a fájdalomtól ered, és a fonákságok inkább csak a mellékszereplőknél jelentkeznek. (Bár az apródok Miklóst csúfoló dalában erősen karikírozó formában jelenik meg a nevetségesség tétel.)

Arany mindezekről így vall a mű első kiadásához készített végszavában: „Lesz, aki rosszálni fogja a humort, mely a darabon, növekvő arányban, átszövődik: azonban ne feledjük, hogy a hanyatlás, pusztulás már magában humoros jellemű; különösen a vén Toldit humorosan fogta fel mind a nép, mind utána Ilosvai és Vörösmarty. Ezt én nem annyira Toldiban, mint környezetében állítam szem elé s az értő fogja tudni, miért. Az igaz, lehetett volna Toldi mellé Bence helyett

mást is adnom, de némi kedves remi-
niscenciáktól nem válhattam meg. Az
is megbocsátható, hogy a kinevezett
vén szolgának még egy személyt ren-
deltem alá a kapusban, hogy legyen
valaki, akin ő is nevéssen egyszer –
megérdemli azt a hű cseléd.”

A *Toldi szerelme* (1863–1879) sem
mentes némi öniróniától.

Az 1847-ben keletkezett művek
közül a *Rózsa és Ibolya* a népmesék
kedves humorából is merít. Az *Ara-
nyaimhoz* és *A tudós macskája* ese-
tében a tréfás humor szomorkás, ke-
sernyész, önironikus. (Bár az előbbiben
az irónia, a gúny éle a korabeli hazai
viszonyokra is irányul.)

Ahogy közeledünk 1848. március
15-éhez, ez a nemzetet ostromozó sza-
tirikus hang egyre jobban megerősö-
dik. Mint *Az elveszett alkotmányban*,
az *Eldorádó* című költeményében is
az elmaradott nemesi társadalmat ka-
rikírozza, gúnyolja, bírálja. Szalay Ká-
roly (*A magyar szatíra száz éve*. 1966,
461–462. o.) szerint: „Ez a türelmet-
lenség a fontolva haladásnak, az ön-
ámításnak, a renyheségnek szól. Az
Eldorádó a forradalmi korszak egyik
legélesebb szatírája. Szinten pontról
pontra gúnyolja a konzervatív szemlé-
let egyes tételeit (önelégültség, lusta-
ság, rossz gazdálkodás, mértéktelen
evés-ivás, szájaskodás, maradiság,
tétlenség).” (A hazát pedig:

„Majd megeszik, úgy szeretik –
Mégse tettel: szájjal védik,
Pipálgatva örökkétig.”)

A *János pap országa* című ver-
sében (1848) a költő a népfantázia
csodaországát keserű szatírával ábrá-
zolja. Az irónia, a gúny egyaránt vag
a tétlen, lusta, könnyelmű magyarok
és az idegen (német) mesterkedések,
cselvetések irányába. (Arany ebben

a költeményében már a nonszensz
elemeivel is él, amely fogalom nála
„neszme”, „nem eszme”, „téveszme”
néven szerepel.)

*

Aranyt utolsó 15 évében elsősor-
ban – magánbajai mellett – a haza
sorsa érdekli. (Természetesen – ahogy
már láttuk is – az irodalmi élet csatá-
rozásai is foglalkoztatják.)

Lássuk először azokat a költemé-
nyeket, amelyekben elégedetlenségét
gúnyosan fejezi ki a mindennapok
visszásságaival és a haza bizonytalan
jövőjével kapcsolatban!

Politikai ingerültségét tükrözik az
1867-es versek közül *A haza sorsa* és
a Demokrata-nóta; az 1868-as *Hinc
illae...*, az 1869-es *Az alkotmányos
sarjadék*, *Az 1869-i választások* és az
Emlékre; az 1870-es *Az „Üstökös”-nek*
címűek. (Ezek rövid versikék, mégis
mind tele keserű gúnnyal.)

Aztán következnek az *Őszikék*-cik-
lus darabjai 1877-től, amelyekben a
megbékélt fájdalom és a bujkáló mo-
soly ellensúlyozza a költő elégedetlen-
ségét. (Zömükben saját magáról írja
ezeket a költeményeket.) „*A hazáról*” cí-
mű (1877) pl. tréfásan, gunyorosan szól
a „szabad sajtó”-ról, ironikusan a meg-
alkuvókról a *Mária! bűneid meg vannak
bocsátva* (1877), példabeszédszerűen
a művészetek kontáraitól a *Semmi ter-
mészet* (1877). *A Rangos koldus* (1877)
című szatíra lezüllött arisztokratája ki-
sajátítja a nemzeti érzést.

A „*Bonczék*” (1877) szatírájának
erejét a disszonáns kancsal rím, a
daktilus és a komikus szójáték is fo-
kozza:

„Szép ősi birtokon él a család:
Kapja örökbe a hivatalát:
Napdíjon kezdte az impetrátor,
Nyugdíjon végzi a többi fráter.”

Szintén satíra az *Almanach 1878-ra* (1877). Ebben az írott és a hangzó alak közötti eltérés a rövidítésben (a szándékos stílusterés komikumaként) különösen humoros rímhelyzetben:

„S egy »szellemdús« játék (amelynek

Nem kellett nagy *heuréka*)
A pénz-pazarláshoz időd' is
Ellopja: a »b.u.é.k.«”

Keserűen gúnyos satíra *Az idők...* (1877 körül) és a *Civilizáció* (1877 után). Utóbbi első versszakában a költő a hasonló hangzású szavak (egy szópár) egyetlen hangkülönbségét szellemes rímjátékban kamatoztatja:

„Ezelőtt a háborúban
Nem követtek semmi *elvet*,
Az erősebb a gyengétől
Amit elvehetett, *elvett*.”

(Az *„Arkádia-féle”* című – már említett – versben is van egy hasonló megoldás:

„Jártam egykor, mint akárki,
Négykézláb,
S vagyok mostan, mint sokan
nem,
Ép-kézláb.”)

A költő hangja a 2., befejező versszakban élesen, „korbácsütés”-szerűen csattan:

„Most nem úgy van. A világot
Értekezlet igazgatja:
S az erősebb ha mi csinyt tesz,
Összeül és – helybehagyja.”

(Arany jó jósnak bizonyul, mert ez meg ma is igaz!)

A szájasok (1878) és az *Emlékre* című (1878–9) „rögtönzések” szintén „marnak”:

„Sokan szeretnék a hazát:
De gyűlölik minden *fiát*,
Ha népszerű alkalmakon
Oly nagyot, mint ők, nem kiált.”

„Felszólítottak verset írni a v.-i
honvédemlékre.

Ecce:
Ít *nyugosznak* a honvédek:
Könnyű nekik, mert nem *élnék!*”

Satíra a *Népdalok a kornak* (1880 körül) és a *Sok nagy ember* (az utolsó évekből) is.

Arany magánpanaszai – kimondva vagy kimondatlanul – mindig összefonódnak a haza, a nemzet, a társadalom gondjaival-bajaival. Most azok a költemények következnek, amelyekben ezt szemlélhetjük.

Erősödő betegségét, növekvő magányát, áldatlan munkáját keserű tréfával, humoros öniróniával panaszolja pl. a hasonló című (még a címek is rímelnek!) versikékben. Ezek az *Áj-váj* (1868) és *Aj-baj!* (1869).

(Előzőben a régies csoportrímek, a rímhalmazos végig azonos rímetek eredményeznek.) A *Fótitkárság* (1869) szellemesen indokolja is az előbbieket:

„Szép megtiszteltetés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a kés,
Hanem csak a nyele.”

Magát Karlsbadban kezelteti. Ennek is van két emléke, két rövid „szösszenet” 1869-ből (az első német nyelvű):

„Karlsbadi versike
Wenn die Wässer

Wär'n nit besser
Als die Doctoren:
Wär'n mer verloren."

„Búcsú a fürdőből
Isten veled Karlsbad szép tája! –
Örökké az ember nem állja,
Rothad neki tüdeje-mája; –
Így végződik a földi pálya,
Alás'szolgája!"

(Találó az utóbbiban a komikus hatású csoporttrím.)

Hogy Arany betegsége komoly lehetett, mutatja a *Zöld vers a Ligetben* (1870) című kétsoros. Persze a keserű tréfa itt is találó:

„Azt hittem a télen, hogy fűbe harapok:
De látom, ez egyszer tán még fűre kapok."

Az *Ószikék* jó néhány versében tréfás, gúnyos, keserű jellemképet találunk. Ezek a „szereplők” mind-mind a költőt mutatják be helyzetdalszerűen. A másik verstípusban „közvetlenül” mutatja be saját magát Arany (áldatlan nyűg a munka, közeledik a halál).

– Előbbiek: *Az elkésett* (1877), *Tamburás öreg úr* (1877), *Öreg pincér* (1877 – itt is az idegen szavak humoros rímhelyzetben fordulnak elő):

„Ha azonban vetsz neki épen
Pár fillért: köszöni szépen –
Nem mint az a sok cifra *dandy* –
S hozzá is adja: »Küss' die Händi!«”

Vándor cipó (1877), *Hírtlap-áruló* (1877), *Régi adoma* (1879), *Bóka Bandi* (az utolsó évekből), *Az agg színész* (az utolsó évekből).

– Utóbbiak: *Naturm furca expel-las...* (1877), *Csak azért is!* (1877),

Végpont (1877 – kesernyés eszme-futtatás a költészet hiábavalóságáról), *Még egy* (1877 – az öregség öniróniája), *Ének a pesti ligetről* (1877 – humoros-szatirikus zsánerkép:

„Úgy összeillünk párosan mi:
Kopott ember, kopott liget.”),

Így is jó (1877), *Extenebris* (1877), *Dal fogytán* (1877), *Hagyaték* (1877), *Szenvedek én...* (1877–78 – a „siralmas tréfá”-ban gunyoros öniróniával humorizál betegségéről, amelyhez játékos rímeket használ – páros rím ráütő rímmel:

„Szenvedek én egyben-másban,
Vén hurutban, fulladásban,
Rokkant ideggyengeségben,
Félvakságban, siketségben,
S impertinens dicsőségben.”),

Ez az élet (1878), *A tölgyek alatt* (1878), *Nincs már széna...* (1879 – „Nincs már széna, nincsen abrak, Édes munkám, tűzbe csaplak!”), *Toldi II. részéhez* (1879), *Különbség* (1880), *Melyik talál?* (1880), *Török Pálnak* (1880), *En philosophe* (1880), *Sejtelem* (1881), *Tanulság* (1881), *Ha napfényes Vízkereszt...* (1882), *Dr. Beadynak* (1882), *Magamról* (1882 – németül:

„Auf der Margarethen-Insel
Raucht Tabak der alte Pinsel,
Spielt Gitarre, mit Gewinsel,
Und vergeudet seine Zinsel.”),

Elégiák (1882 – A 3 részes „szöszöszöszösz” 3. részéről már történt említés, de a „gyilkos” panaszszóhaj és a tréfás-gunyoros rögtönzés első két része is „megér” egy-két szót. Főleg a 2. rész: az asztmatikusan rövid sorok – együtemű 4 szótagosak – a leggroteszkebb nyelvi játék eredményei:

– I. „O nátha, nátha! Grippe!
Katarrhusz! Influenzsz!
Vagy bármi cifra névvel
S alakban megjelenesz.

Ugyan mért nem pihensz?

– II. „Tegnap mint ma
Hurut, flegma,
Gyilkos asthma,
Emphysema,
Meg rheuma,
Örök téma.”)

Mi vagyok én? (1882–

„Mi vagyok én? Senki Pál,
Egy fájó gép, mely pipál.”)

Sejtelem (1882. március 2. – halmozott régies csoportrím:

„Életem hatvanhatodik évébe’
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.”)

S mindezek mellett irodalmi és nyelvi kérdésekben újra és újra hallatja szavát. Pl. *Intés* (1877), *Aistnesis* (1877), *Formai nyűg* (1877), *Gyöngyösiád* (1880 körül). A *Haja, haja, hagy-ma-haja...* című verse népdalt utánoz, a *Párviadal* pedig szatirikus formában dolgozza fel röviden az Íliász történetét. Érdekes, hogy ebben a költeményében is megjelenik az *Alkalmatosságra írott versek* című műből már ismert részletes körülírás – bár ez más típusú. A megcsalt férjet így jellemzi Arany:

„Meneláosz homlokában,
Kétfelől, az oldalán,
Támad olyan valami,
– Röstelem is mondani –
Mint bakóznak, ha tavaszra
»Címert« készül hajtani.”

S hogy zárja versei sorát 1882-ben:

„Goethe után szabadon
Pénzt, időt hogy vertem el,
Arra e kis könyv felel.”

Elhangzott a 2007. évi Csokonai Irodalmi Napokon (Hévíz, október 12.)

Tavalyi utolsó számunkban, a hetvenesek évkönyvében Molnár Miklós vallomásának közlésekor több apró pontatlanság maradt a szövegben (a filmrendező neve helyesen Ranódi László). Elnézést kérünk (a szerk.).